

Lieneke Frerichs

Nescio

*Leven en werk van
J.H.F. Grönloh*

Uitgeverij Van Oorschot
Amsterdam

Inhoud

7	Proloog. Op reis met de pleziertrein: Grönloh en Nescio
15	Hoofdstuk 1. Jeugdijaren op de Mauritskade. 1882–1898
40	Hoofdstuk 2. Anders dan andere jongens. 1898–1900
67	Hoofdstuk 3. Het meisje van de zangvereniging. Het jaar 1901
107	Hoofdstuk 4. Het was een wonderlijke tijd. Het jaar 1902
130	Hoofdstuk 5. Dromen over een vrij leven. 1903–1904
168	Hoofdstuk 6. Een halve artiest. 1904–1907
194	Hoofdstuk 7. De geboorte van de uitvreter. 1908–1911
218	Hoofdstuk 8. De wereld van ‘Titaantjes’. 1911–1915
239	Hoofdstuk 9. Op zoek naar een uitgever. 1915–1918
264	Hoofdstuk 10. In het dal der plichten. 1919–1922
290	Hoofdstuk 11. Najaar. 1922–1925
302	Hoofdstuk 12. Zakenreis naar Brits-Indië. 1925–1926
347	Hoofdstuk 13. In het kantoorwerk begraven. 1926–1933
380	Hoofdstuk 14. Het huis een hospitaal. 1934–1940
406	Hoofdstuk 15. Leven in bezettingstijd. 1940–zomer 1944
440	Hoofdstuk 16. Een Amsterdammer in de hongervinter. Juni 1944–mei 1945
469	Hoofdstuk 17. Leven als gepensioneerde. 1945–1956
515	Hoofdstuk 18. Erkend als groot schrijver. 1956–1961
547	Epiloog
559	Noten
626	Gebruikte literatuur
635	Beknopte bibliografie van het werk van Nescio
639	Verantwoording
643	Dankwoord
647	Register

Proloog

Op reis met de pleziertrein: Grönloh en Nescio

Aan het eind van de negentiende eeuw, in de zomer van 1896, stapt een vader met zijn zoon in alle vroegte in de trein om een dagtocht te maken naar het oosten van het land. Het is een gewone doordeweekse dag en het is mooi zomerweer. De jongen heet Frits Grönloh. Hij zal het evenement noteren in het dagboek waarin hij zijn 'exploratietochten' bijhoudt: 'Donderdag 30 Juli. Met Pa per spoor naar Nijmegen via Utrecht, Arnhem. Tram Berg en Dal.' Ze reizen met een speciale trein die buiten de gewone dienstregeling om rijdt, en die op de reclameaffiches aangeduid wordt als 'pleziertrein'. Ze vertrekken uit Amsterdam van station Weesperpoort; pas rond middernacht zijn ze weer in de stad terug. Die excursie is voor de jonge Frits een geweldige gebeurtenis, want hij is tot dan toe niet veel verder geweest dan de omgeving van Amsterdam, waar hij met zijn ouders en zijn jongere broer en zussen woont. Hij is veertien jaar oud, heeft waarschijnlijk nog een korte broek aan en is met zijn vader op stap in een onbekende wereld.

In de jaren daarna gaat Frits Grönloh de rest van Nederland leren kennen; als de schrijver Nescio zal hij zijn favoriete landschappen in zijn werk verheerlijken. Naar Nijmegen en omgeving keert hij nog vaak terug, zoals in 1933, als hij met zijn vriend Emile de Hartog een fietstocht door het Montferland maakt. Ze rijden langs Berg en Dal naar station Nijmegen over een 'rotweg, breed, met dunne boompjes en philisterhuisjes. Vroeger een lommerrijke weg waar ik in 1896 voor 't eerst houtduiven hoorde, 'k denk daar nog vrij vaak aan'. Ook in 1934 brengt het koeren van de duiven van Camperduin hem terug naar Berg en Dal en het tochtje met 'den guldentrein op Donderdag 30 Juli 1896 (met m'n vader) en aan het potje bier bij het Valkhof dat me draaierig maakte'.

In februari 1942, dus midden in de Tweede Wereldoorlog, is Grönloh bijna zestig jaar oud en gepensioneerd. Hij is bezig een deel van zijn

onuitgegeven manuscripten over te schrijven in een paar stevige cahiers, want hij wil dat werk veiligstellen voor de bedreigingen die een oorlog met zich mee kan brengen. Terwijl hij daarmee doende is komt de herinnering aan die dag weer eens bij hem boven, en hij schrijft er een stukje over met de titel ‘Pleziertrein’:

Ik heb nog een oudere herinnering.

Donderdag, 30 Juli 1896. Kijkt u maar na in een oue almanak en u zult zien dat ’t klopt. Bestaan er nog almanakken? En winkels: tabak, *snuif* en sigaren?

Donderdag, 30 Juli 1896. Ik zie nog de blauwe aanplakbiljetten. Goedkoope trein naar Nijmegen, 2de en 3de klas, 3de klas *f* 1.– heen en weer. En ik voel weer heel even de verwachting van toen, toen die dag nog komen moest.

Het geluid van de houtduif. Een weg in een vreemd land, breed en verlaten, hooge boomen alom. Het moet bij Berg en Dal zijn geweest. En het koeren van de houtduif. En de vreemde ontroering.

Dat is alles.

De rest is zakelijkheid. De menschen van den pleziertrein, die je overal weer tegenkwam. De Duivelsberg. Even weer een vreemde ontroering: die ruimte en dat licht. Alles was vreemd. Een opgetogen meisje, volwassen. Ze kan nog leven, ik leef ook nog. Een te duidelijke stem: ‘Zooiets zie je bij ons op de Jodenbreestraat toch niet.’ Een steil pad naar beneden, te steil, m’n vader komt zittende terecht, halverhoogte.

En tegen de avond, de weg naar het station, al die groepjes menschen: de pleziertrein. Een man die op den rand van ’t trottoir staat en z’n hoofd beweegt en dan kotst. De pleziertrein.

In den nacht staan we stil op de rails. Het raampje is open, wij hooren ’t gelal uit de andere wagens. Een man zit bij het portier. ‘Waar zijn we?’ Hij rijst op om zijn kop uit het raampje te steken en praat naar binnen: ‘Maarsbergen’. Klap op z’n derrière. ‘Waarom berg je m dan niet op?’ Pleziertrein.

Maar ’t zachte koeren van die duif in de eeuwigheid. Dat telkens weer herleeft als ik een duif hoor koeren en soms alleen al als ik hoogopgaand weelderig geboomte zie. Nijmegen, m’n vader, dat stuk weg, die boomen daar en die duif die koerde.

En de weemoed. Lang nadat die dag niet meer komen moest, hin-

gen hier en daar nog die blauwe biljetten: Donderdag, 30 Juli 1896. Goedkoope trein naar Arnhem en Nijmegen. De zoete en pijnlijke en onbegrepen weemoed, dat 't voorbij was en dat Donderdag de 30ste Juli 1896 nooit meer komen zou.

Dat is alles.

En een vreemd gevoel van onvergankelijkheid.

Het is een heel kort schetsje, 'Plezientrein', maar het bevat om zo te zeggen de complete 'Nescio'. Het lijkt net of het zonder enige moeite op papier gekomen is, terwijl het toch een hele kunst is om met zo weinig woorden een complete wereld op te roepen. Hoe doet de schrijver Nescio dat?

Het verhaal is om te beginnen geschreven in gewone taal, zonder opsmaak. Die taal, met zijn haast laconieke natuurlijkheid, is Nescio's grote kracht. Dat maakt zijn werk ook zo herkenbaar: zoals je bij een stukje muziek direct denkt: als dát Mozart niet is, zo weet je ook bij het kleinste fragmentje: dat moet haast wel van Nescio zijn. Opvallend zijn de vele herhalingen, die het stukje structureren: de datum 30 juli 1896 – dat aardige woord 'plezientrein' – de houtduif – het woordje 'vreemd'. Herhalingen zijn een vast stijlmiddel van Nescio, en ook het aaneenschakelen door middel van voegwoorden, het opsommen van trefwoorden, is typerend voor Nescio: 'En het koeren van de houtduif. En de vreemde ontroering.' Het laat zijn verhalen stromen. Opvallend is ook de lichtheid van toon: Nescio brengt hier een toetsje aan en daar een toetsje, als een schilder. Om die vergelijking nog wat door te trekken: al die toetsjes samen vormen een klein impressionistisch schilderij, waarop veel wordt aangeduid maar evenveel, zo niet meer, te raden overblijft. Die doelbewuste soberheid, met veel ruimte tussen de woorden, is eveneens kenmerkend voor Nescio's werk. Bij hem gaat het niet om de plot (want in veel van zijn verhalen gebeurt eigenlijk niets) maar om iets anders, noem het maar een atmosfeer of een stemming, een stemming van weemoed en melancholie en verlangen.

En vergeet de humor niet. Overal in Nescio's werk vind je die lichte geestigheid, die tegelijk ironisch is. In 'Plezientrein' is dat niet zozeer de grap over de man die uit het raam naar de stationsnaam kijkt, 'Maarsbergen' zegt en dan van het gezelschap een klap op zijn achterwerk krijgt en de repliek: 'Waarom berg je 'm dan niet op', maar bijvoorbeeld de formulering over de vader die op een steil pad uitglijdt bij de afdaling. Het is de toon van het wat volkse Amsterdam, waar Nescio zich thuis bij voelde, en die hier en daar ook sterk in zijn werk zit.

En tot slot tref je overal die twee tegenpolen aan, dat dubbele gezichtspunt waar Nescio het patent op heeft. In 'Pleziertrein' is er de verwachting om wat komen gaat en tegelijk de weemoed om wat voorbij is, er is de zakelijkheid en daarnaast de ontroering, er is de banale realiteit waarvan steeds moet worden geconstateerd: 'Het is van weinig belang' en dan klinkt toch weer heel lyrisch en dichterslijk dat 'zachte koeren van die duif in de eeuwigheid'. Die eeuwigheid contrasteert met de vergankelijke dingen van het ogenblik. 'Ogenblik en eeuwigheid' heeft Kees Fens ooit als titel boven een artikel over Nescio gezet, en dat is misschien wel het belangrijkste dubbele paar in dit stukje, en in veel van het werk van Nescio.

Als Nescio in 1942 bezig is om zijn vroegere werk te verzamelen, schrijft hij in zijn cahiers ook een oudere schets over die hij de titel 'Eerste ontroering' geeft. Dat existentiële moment beleefde hij op zijn vijftiende in de dierentuin van Artis.

'k Weet nog heel goed hoe 't begon. 't Was in de eerste week van October, tegen half zes. 't Is daarna nog vele malen October geworden en ontelbaar vele maanden half zes geweest. 'k Was toen vijftien jaar en zat op een bank in Artis met een korte broek aan. Dat moet mij als cynicus nu juist gebeuren, dat ik 't over Artis moet hebben. Maar zoo was 't toch. Ik zit op een bank in Artis. Er was niemand meer, 't was er zoo stil en de bladeren van de boomen ritselden. In de verte kraakte 't grint, ergens werd een emmer neergezet op een houten vloer, ik hoorde 't, maar zag 't niet.

Langs den stam van een hoogen boom keek ik naar boven en zag dat de avond niet viel, want 't was boven lichter dan beneden. De bladeren trilden en draaiden heel even en een geel blad liet los en viel op 't grasveld. Toen voelde ik dat alles goed was en dat er nog iets komen zou, later. 'k Voelde tegelijk een groote tevredenheid en een groot verlangen. En de zekerheid dat deze dag nooit terug zou komen. Toen kraakte 't grint harder en een man zei: 'Jongheer, U moet er uit, we gaan sluiten.'

Nescio schrijft er een commentaar bij: 'het is de oudste dichterslijke herinnering die mij is bijgebleven, het voert mij terug naar een vorige eeuw, 1897, en ik heb niet over mij kunnen verkrijgen, deze enkele minuten voor goed verloren te laten gaan.'

Het overschrijven van dit stukje roept een nog oudere herinnering bij hem wakker. Toen, zo schrijft hij, 'herleefde in eens de 30ste Juli 1896, die eigenlijk nooit heelemaal dood was geweest, maar altijd zoo een beetje nog in me had geleefd door die duif'. Vandaar dat Nescio het stukje 'Plezietrein' begint met een correctie. Hij had altijd gedacht dat dat moment in Artis zijn oudste dichterlijke herinnering was, maar: 'Ik heb nog een oudere herinnering.'

Beide stukjes worden door Nescio getypeerd als een 'dichterlijke herinnering'. Hij wil daarmee zeggen dat dit de vroegste momenten waren waarop het lukte om, hoe kort ook, aan de werkelijkheid te ontsijgen, ogenblik en eeuwigheid tegelijk te ervaren. 'Toen voelde ik dat alles goed was en dat er nog iets komen zou, later. 'k Voelde tegelijk een groote tevredenheid en een groot verlangen.' Het zinnetje uit 'Eerste ontroering': 'k Weet nog heel goed hoe het begon' lijkt erop te wijzen dat hij toen het gevoel – of de hoop, of misschien wel de zekerheid – kreeg, dat hij het in zich had om later een schrijver, een dichter te worden.

Grönloh was een geboren Amsterdammer, die de omgeving van Amsterdam als geen ander kende, zoals het polderland van Waterland, met zijn weidsheid, wolkenluchten en wazige atmosfeer. Het stukje 'Plezietrein' getuigt van de verwondering waarmee een jongen uit dat vlakke land naar de heuvels en het hoog opgaand geboomte kijkt: 'Alles was vreemd.' In de jaren daarna komen er veel landschappen buiten het vertrouwde Waterland bij. Zijn zwerversleven is gedocumenteerd in de verzameling blocnotevellen, waarop hij tussen 1946 en 1956 opnieuw zijn tochten is gaan noteren. Dat is een omvangrijk manuscript geworden, met aantekeningen die steeds uitvoeriger werden, waarbij steeds meer van het op zo'n dag beleefde op papier kwam. Ik heb het geluk gehad dat ik dit manuscript mocht uitgeven als tweede deel van Nescio's *Verzameld werk*, en dat ik bij het verschijnen daarvan niet de enige bleek te zijn die er zo verrukt van was. In dit *Natuurdagboek*, zoals we het hebben genoemd, lezen we dat de 69-jarige Nescio op 10 september 1951 een bijzondere dag beleeft. Het is warm nazomerweer, onbewolkt, maar met omsluiend licht en in de verte wat dampig. Hij reist in z'n eentje met de trein naar Nijmegen (een heel gewone deze keer), neemt de tram naar Beek en Berg en Dal, en beklimt de Duivelsberg. Een uur lang geniet hij van het uitzicht: 'Gestaan en op de top gezeten op dat hoogste punt.

Er was niemand. Alsof ikzelf dat heele panorama niet had gemaakt maar opgeroepen.' Terug in Nijmegen ziet hij de 'Kronenburger toren, weerspiegeld in vijver en Kronenburger parkje als in 1896'. En daar is het pleziertreinjaar weer.

Het *Natuurdagboek* laat zien dat bijna alle plaatsen van Nescio's voorkeur aan het water liggen: Amsterdam natuurlijk, maar ook Muiderberg, Kortenhoef, Vreeland en verder weg de IJsselsteden, Rhenen, Dordrecht, Zierikzee, Veere, noem maar op. Zijn hart ging uit naar brede, stromende rivieren. Niet de rivier de Ganges in Brits-Indië, die vond hij vies en oninteressant en hij schijnt erover gezegd te hebben 'geef mij maar het Gein'. Maar Nederlandse rivieren bij voorkeur, zoals de Rijn, de Maas, de Waal.

Via de Waal keren we nog even terug naar de pleziertrein, die daar immers overheen gereden heeft, en naar het slot van het gelijknamige schetsje. Na alle verwijzingen naar een verleden dat voorgoed voorbij is (en dat voorbij zijn wordt nog eens benadrukt door die vraag: 'Bestaan er nog almanakken?' en door het woord 'snuif') wordt in de voorlaatste regel nog eens geconcludeerd: dat is alles. En daarop volgt die verbluffende slotregel, die al het voorgaande onderuit haalt: 'En een vreemd gevoel van onvergankelijkheid.'

Stellen we ons de bijna zestigjarige Nescio voor aan zijn bureau, die in het bezettingsjaar 1942 allerlei oude manuscripten uit zijn lade tevoorschijn haalt en daar steeds meer schik in krijgt. 'U vindt hier eenige oude stukjes,' schrijft hij in de inleiding van de bundel *Boven het dal*, 'die ik bij elkaar heb gezocht, omdat ik dacht dat ze misschien, in betere tijden, dezen en genen zullen interesseeren.' Een formulering met veel slagen om de arm. Dan gaat hij in op de vraag die hem in de loop der jaren vaker is gesteld: 'waarom ik nooit meer eens wat schrijf'. Tja, zegt hij, er is eigenlijk geen 'waarom'. Die vraag moeten anderen maar beantwoorden, de critici bijvoorbeeld. 'Zij kennen mij zooveel beter, gelukkig, dan ik mij zelf ken,' voegt hij er fijntjes aan toe. En hij vervolgt: 'Er is ook waarschijnlijk niet veel aan verloren. Alles gaat toch zoals het moet en heel anders dan men het graag zou willen, of denkt dat men het graag zou willen; het beetje weerklank dat men verneemt is aardig, maar onbelangrijk.'

Tot zover is het zakelijkheid en weemoed, en een zekere berusting. 'Dat is alles' zou er kunnen staan. Maar er volgt iets anders op, een on-

verwachte wending: ‘En toch, en toch...’, met drie puntjes. En dan komen enkele haast visionaire landschapsbeschrijvingen, beschrijvingen van aardse zaken die met die speciale Nescio-blik zijn gezien: bomen en straten en bruggen in het licht, weerspiegelingen, schaduwen, wolken. En al dat vergankelijkke smeekt er haast om om voort te bestaan, om door te leven:

En de vele vergulde toppen van zomerboomen en herfstboomen en al de wolken. Ik zou willen dat die leefden, dat dit vergankelijkste leefde zoo lang als de gedachte kan reiken, dat al dit teere, dat ik zelf zou leven zoolang als men Hollandsch kan lezen, zoo’n eenvoudig mannetje als ik ben, *dat* zou ik willen. Of misschien zou men het vertalen in een taal die langer zal gelezen worden en zoo verder, zoo ver als ik denken kan.

En hij vervolgt:

Kijk, dan zou ik wel weer graag willen schrijven. God spreekt in me, alleen z’n stem is wat zwak en ouwelijk geworden en mij zelf kom ik vaak overleden voor; hij wil niet dat dit alles allemaal vergaat nu, hij wil dat er iets van blijft nog even (voor God is dat maar even) en dat ’t nog wat op deze aarde vertoeven zal door mij.

Dat overpeinst Nescio tussen 29 januari en 1 februari 1942. Godzijdank is hij inderdaad zo bevlogen geraakt dat hij in de tien dagen daarna een van zijn mooiste verhalen schrijft: ‘Insula Dei’. En op 19 februari herinnert hij zich de dag van de pleziertrein.

Het schetsje ‘Pleziertrein’ spreekt van weemoed, en het is opnieuw een dubbele weemoed. Het verwoordt de heimwee van het jongetje, dat later nog steeds de blauwe aanplakbiljetten in de stad ziet hangen en pijnlijk beseft dat die dag nooit meer komen zal, en de weemoed van de schrijver, die de ontroeringen van die dag nog eens doorleeft, en weet dat dat alles onherroepelijk voorbij is. ‘Voorbij, voorbij, o, en voorgoed voorbij’, zoals de dichter Bloem zegt.

Halverwege ‘Pleziertrein’ zit eenzelfde wending als in de ‘Inleiding’ van *Boven het dal*: ‘En toch, en toch...’ Na de zakelijkheid komt er een alinea waarin wordt vastgesteld dat het geluid van de duif is blijven klinken ‘in de eeuwigheid’. Dat zachte koeren roept telkens weer beelden

en herinneringen op aan de dagtocht met de pleziertrein. En dus is die vergankelijke dag niet vergaan, omdat hij voortleeft in het hoofd van deze zestigjarige man: die dag die 'eigenlijk nooit heelemaal dood was geweest, maar altijd zoo een beetje nog in me had geleefd door die duif'.

Maar het is nog mooier: de 30ste juli 1896 bestaat nog steeds, op papier, in de boeken van Nescio, en hoewel het eenvoudige mannetje Grönloh in 1961 is gestorven, leven al die vele vergulde toppen van zomerbomen en herfstbomen en al die witte wolken die hij zijn leven lang met zoveel liefde en tederheid waarnam, in zijn werk voort. Ze 'vertoeven nog wat op deze aarde', zoals hij dat wilde. En hijzelf dus ook, precies zoals hij hoopte.

En inmiddels zijn er vertalingen van zijn werk verschenen: in het Frans, de taal waarvan hij dacht dat die langer zal worden gelezen dan het Hollands, maar ook in het Duits, Engels/Amerikaans, Italiaans, Spaans, Zweeds, Deens, Pools, Hongaars en Slowaaks, en recent in het Turks. Nescio is een Europese schrijver geworden. En in al die landen en talen koert de houtduif en rijdt de pleziertrein naar de Duivelsberg.

Dat is alles.

En een vreemd gevoel van onvergankelijkheid.